

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ

УДК 81'366.57:81'367.3

Михайло Гінзбург

Інститут транспорту газу, м. Харків

УКРАЇНСЬКІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛІВНИМИ ФОРМАМИ НА *-НО*, *-ТО* НА ТЛІ СУСІДНІХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

© Гінзбург М. Д., 2015

У статті досліджено виникнення безособових конструкцій із дієслівними формами на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) та порівняно їхнє вживання в чотирьох слов'янських мовах: польській, чеській, російській та українській. Показано, що з досліджуваних мов лише в польській та українській ці форми, відрізняючись від пасивних дієприкметників, стали особливим морфологічним явищем, тоді як у чеській та російській мовах вони перебувають у межах дієприкметникової парадигми. Із залученням граматичного досвіду інших мов розглянуто проблемні питання щодо вживання українських форм на *-но*, *-то*.

Ключові слова: українська мова, слов'янські мови, дієслівні форми на *-но*, *-то*, активність, пасивність, безпідметовість, безособовість.

The article deals with the appearance of impersonal constructions with verbal forms in *-no*, *-to* and the comparison of their usage in the four Slavic languages: Polish, Czech, Russian and Ukrainian. It is shown that from the studied languages only in Polish and Ukrainian, these forms, differing from passive participles, became the exclusive morphological phenomenon, while in the Czech and Russian languages they are within participle paradigm. With the assistance of the grammatical experience of other languages the problem questions on the usage of Ukrainian form in *-no*, *-to* are considered.

Key words: Ukrainian language, Slavic languages, verbal forms in *-no*, *-to*, activity, passivity, subjectlessness, impersonality.

Стан досліджуваної проблеми. «Широке вживання дієслівних форм на *-но*, *-то* в ролі присудка», на думку Бориса Антоненка-Давидовича, є «однією з синтаксичних особливостей української мови, що відрізняє її від близьких і далеких мов» [2, с. 134]. З огляду на це граматичні та вжиткові особливості цих форм активно досліджували та описували у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. Василь Сімович [40, с. 16–20], Олена Курило [26, с. 41–45; 25], Сергій Дложевський [14], Микола Наконечний [34, с. 185–188], Микола Сулима [44, с. 78–82], Петро Горецький [9, с. 235–240], Олекса

Синявський [39, с. 199–203], Сергій Смеречинський [42, с. 8–17] та Олександр Матвієнко [33, с. 76–87; 31; 32], а пізніше Пантелеймон Ковалів [21], Юрій Шевельов [53, с. 94, 98–99; 54; 55], Віталій Русанівський [38; 45, с. 417–419], Катерина Городенська [6, с. 222–223, 242–246, 289–291], Анастасія Ганіна [8], Світлана Харченко [51; 50], Олена Лавринець [28; 29; 30] та інші мовознавці. Детально історію досліджування цих мовних форм викладено в [28].

Незважаючи на таку увагу мовознавців, залишається певна кількість проблемних питань, пов'язаних з уживанням українських дієслівних форм на *-но*, *-то*, щодо яких уже близько сторіччя точаться суперечки [28, с. 45, 55; 51, с. 269]. Одним зі способів розв'язати ці проблемні питання є розгляд зазначених форм крізь граматичний досвід сусідніх слов'янських мов, що мають подібні форми на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*). На жаль, порівнянню цих форм не приділено уваги в колективній монографії [15]. Однак на сьогодні маємо низку праць, у яких зіставлено властивості дієслівних форм на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) в різних слов'янських мовах. Українські та російські форми порівняно в працях [10; 43, с. 472]; польські та російські – у дисертаційних дослідженнях [19, с. 10; 46, с. 21–24] і підручнику [47, с. 192–195]; чеські та українські – у [1, с. 163–167; 12, с. 117, 262–267; 17; 18]; чеські та російські – у [37]. Цікаве порівняння окремих характеристик цих форм у слов'янських мовах подано в праці Віталія Русанівського [38, с. 15–17]. Граматичні особливості односкладних речень із дієслівними формами на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) у низці слов'янських мов (польській, чеській, українській, білоруській, російській) досліджено в статті [11], авторка якої намагалася порівняти ці конструкції за вісьмома критеріями в табличній формі, проте деякі з її висновків суперечать граматикам та підручникам певних мов, працям інших авторів, зокрема Юрія Шевельова [54], що й викликало потребу нового детального порівняння.

Мета цієї статті – визначити походження та загальні граматичні властивості дієслівних форм на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) в польській, чеській, російській та українській мовах, ґрунтуючись на наведених вище та інших джерелах, а на основі цього порівняння розглянути проблемні питання щодо вживання українських форм на *-но*, *-то*.

1. Виникнення форм на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) у слов'янських мовах

Низка слов'янських мов (зокрема польська, чеська, російська та українська) має такий тип односкладних речень, у яких головний член подають формами на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) дієприкметникового походження без дієслівної зв'язки або з нею. Олексій Шахматов у своїй праці з синтаксису російської мови називає їх дієприкметниково-дієслівними безособовими реченнями (*рос.* причастно-глагольные безличные предложения) і вважає, що такі конструкції беруть свій початок із загальнослов'янської прамови [52, с. 111]. Тому безособові речення з формами на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) певною мірою властиві всім слов'янським мовам. Найцікавіші серед них – це конструкції з прямим додатком¹, широко вживані тільки в деяких із цих мов, і саме в цих мовах конструкції з дієслівними формами на *-но* (*-но*), *-то* (*-то*) стали активними [38, с. 13, 15].

---

¹ У слов'янських мовах усі додатки поділяють на прямі та непрямі. **Прямий додаток** (*англ.* direct object, *рос.* прямое дополнение) завжди пов'язаний з прямо-перехідним дієсловом і називає об'єкт, на який безпосередньо переходить процес, позначуваний дієсловом. Прямий додаток зазвичай подають безприймениковим знахідним відмінком, а в окремих випадках – безприймениковим родовим відмінком, коли при прямо-перехідному дієслові стоїть заперечна частка *не* або коли процес переходить лише на частину об'єкта чи повністю охоплює об'єкт, але тимчасово. **Непрямий додаток** (*англ.* indirect object, *рос.* непрямоє дополнение) також уточнює уявлення про процес, називаючи адресата, знаряддя або непрямий (побічний) об'єкт. Відношення процесу до них не таке безпосереднє і повне, як відношення процесу до об'єкта, поданого прямим додатком. На відміну від прямого додатка, непрямий подають іменником чи його еквівалентом у непрямих відмінках

Найбільшого поширення дієслівні форми на *-no* (*-но*), *-to* (*-то*) набули в польській та українській мовах [38, с. 15]. На думку Юрія Шевельова, конструкції на *-no*, *-to* з прямим додатком у знахідному відмінку постали в польській мові внаслідок її внутрішньосистемного розвитку десь наприкінці XIV – на початку XV ст.² [54, с. 432]. В українській та білоруській мовах ці конструкції сформувалися пізніше у XV–XVII ст. скоріше за все під польським впливом³, який «посилився після Кревської унії 1385 року⁴. Поширення конструкцій на *-no/-to* стало одним із проявів цього процесу» [54, с. 435].

По-різному склалася подальша доля зазначених конструкцій у білоруській та в українській мовах. Із послабленням польського впливу після поділу Польщі у XVIII ст. конструкції на *-no*, *-to* були поступово витіснені з писемного та усного варіантів білоруської мови. До часу становлення білоруської літературної мови, близько 1905 року, вони вийшли із широкого вжитку і тому в літературну мову вже не потрапили [54, с. 435]. Навпаки, «починаючи з XVI ст. згадані конструкції стають однією з характерних синтаксичних характеристик української мови, пов'язаних з системою засобів вираження безособовості» [16, с. 279]. Такої самої думки щодо хронології дотримується Юрій Шевельов [54, с. 440].

Сучасний стан функціонування дієслівних форм на *-no* (*-но*), *-to* (*-то*) у досліджуваних слов'янських мовах різний. Як показано далі, в одних мовах (наприклад, польській та українській) вони стали особливими дієслівними формами, навіть морфологічно відрізняючись від пасивних дієприкметників⁵. В інших мовах (наприклад, чеській та російській) форми на *-no* (*-но*), *-to* (*-то*) перебувають у межах дієприкметникової парадигми, не становлячи, як в польській та українській, особливого морфологічного явища. З огляду на це щодо польської та української мов доцільно вживати терміна *дієслівні форми*, тоді як стосовно чеської та російської – *предикативні дієприкметникові форми*.

2. Безособові конструкції з дієслівними формами на *-no*, *-to* в польській мові

Серед досліджуваних у цій статті мов конструкції на *-no* (*-но*), *-to* (*-то*) найширше вживані в сучасній польській мові [11, с. 93; 46, с. 18], де вони виконують функцію простого дієслівного при-

---

без прийменника (окрім знахідного) або з прийменниками [15, с. 217; 23, с. 261; 24, с. 64–66]. Отже, прямий додаток своєю семантико-синтаксичною функцією суттєво відрізняється від непрямих додатків і має комунікативний ранг (*англ.* topicality) вищий за інші додатки, але нижчий, ніж у підмета. Зазвичай лише прямий додаток активних конструкцій може підвищувати свій комунікативний ранг і ставати підметом пасивних конструкцій [36, с. 198; 206].

² Наявність речень на *-no*, *-to* в польській мові перед 1450 р. не підлягає сумніву [55, с. 117].

³ «Появу тих конструкцій в українській мові того часу треба зв'язувати з цим станом у старопольській мові. Це занадто своєрідний розвиток, щоб припустити, що в двох сумежних мовах він виник незалежно одна від одної. До того ж частина України належала політично до Польщі, а решта прилучилася до Польщі пізніше» [55, с. 117].

⁴ Угода про династичний союз між Великим князівством Литовським і Польщею, згідно з якою великого князя литовського Ягайла після одруження з польською королевою Ядвігою проголошували польським королем. На момент унії вся територія Білорусі та більша частина території України (за винятком Галичини) входили до складу Великого князівства Литовського [4, т. 4, с. 452–453, т. 13, с. 359].

⁵ Наприклад, у сучасній польській мові пасивні дієприкметники містять суфікс дієприкметника *-n-*, *-t-* (*-on-*, *-ę-*) й окремо закінчення роду, числа та відмінка, тоді як у формах на *-no*, *-to* суфікс *-no*, *-to* (*-ono*, *-ęto*) – це єдина цілісна морфема – показник значення невизначеної особи минулого часу дійсного способу активного стану. Окрім того, польські дієслівні форми на *-no*, *-to* (*-ono*, *-ęto*) формально відрізняються від спільно-кореневих дієприкметників середнього роду, бо останні в сучасній польській мові мають закінчення *-e*, а не *-o* [47, с. 194, 202; 36, с. 219]. Аналогічна ситуація має місце й у сучасній українській мові, де дієслівні форми на *-no*, *-to* наявністю спеціального афікса *-o* протиставлені пасивним дієприкметникам середнього роду, що мають закінчення *-e*, наприклад: *виконано* – *виконане*, *помито* – *помите* [45, с. 417–418].

судка в безособовому реченні та позначають реальну конкретну дію невизначених у реченні (невідомих або неназваних) осіб, що мала місце в минулому. На відміну від конструкцій із пасивними дієприкметниками, дієслівних форм на *-no*, *-to* в сучасній польській мові не вживають із дієслівними зв'язками *być* (укр. бути) або *zostać* (укр. стати)⁶. Форми на *-no*, *-to* регулярно творяться практично від кожного дієслова, що називає людську дію, не тільки перехідних, а й неперехідних⁷, зокрема зворотних⁸. В останньому випадку утворені форми не втрачають зворотної частки *się* й відповідно зберігають семантику зворотності. Немає обмежень щодо виду твірного дієслова, тобто форми на *-no*, *-to* творяться як від доконаних, так і від недоконаних дієслів. Зазначені польські форми зберігають усі лексико-граматичні властивості твірного дієслова, зокрема його керування додатками. У сучасній польській мові цих форм уживають не тільки в значенні дійсного способу, а й умовного (з часткою *by* або при сполучниках *aby*, *żeby*), тобто вони можуть позначати дію умовну або очікувану [47, с. 193–194]. Отже, форми на *-no*, *-to* набули дієслівних категорій зворотності та способу [46, с. 23]

Польські форми на *-no*, *-to* мають спільні моделі творення, зовнішню подібність та спільне походження з пасивними дієприкметниками. Проте між ними є суттєві не лише морфологічні та вжиткові відмінності, а й синтаксичні. Основна з них полягає в тому, що конструкції з пасивними дієприкметниками у предикативному значенні двоскладні та пасивні, тоді як конструкції з дієслівними формами на *-no*, *-to* односкладні й **активні**⁹, про що однозначно свідчить наявність прямого додатка у знахідному відмінку або збереження зворотності [47, с. 194]. Так само не вважає їх пасивними Володимир Плунгян [36, с. 219].

Польська граматики розглядає форми на *-no*, *-to* в парадигмі дієслова як особливе морфологічне явище, так само як й інші віддієслівні утворення, наприклад, пасивні дієприкметники, дієприслівники, віддієслівні іменники тощо [47, с. 155–157].

Оскільки безособові польські речення з головним членом у формі на *-no*, *-to* передають значення дії невизначених у реченні (невідомих або неназваних) осіб, вони безсуб'єктні¹⁰ й принци-

⁶ Однак у старопольській мові їх уживали як із дієслівною зв'язкою, так і без неї [19, с. 10].

⁷ Форми на *-no*, *-to* від неперехідних дієслів трапляються в польських текстах уже з XV ст. [46, с. 22].

⁸ Хоча випадки вживання дієслівних форм на *-no*, *-to* із зворотною часткою *się* трапляються в польських писемних пам'ятках першої половини XVI ст., типовим таке мовне явище стає в XIX ст. [46, с. 23].

⁹ До кінця XIV – початку XV ст. польські форми на *-no*, *-to* були звичайними пасивними дієприкметниками середнього роду й конструкції з ними мали пасивне значення. Протягом XV–XVI ст. у польській мові паралельно вживали як активних конструкцій із формами на *-no*, *-to*, де об'єкт був прямим додатком, так і пасивних конструкцій із дієприкметниками на *-n-*, *-t-*, зокрема й середнього роду, де об'єкт був підметом. Із другої половини XVII ст. польських форм на *-no*, *-to* вживають лише з активним значенням. Підмет пасивної конструкції поступово перетворювався на прямий додаток активної. Спочатку в розряд активних форм перейшли конструкції з підметом чоловічого чи жіночого роду в однині або будь-якого роду в множині. Пізніше на активні перетворилися пасивні конструкції з підметом середнього роду [46, с. 22–23].

¹⁰ Ми розрізняємо **безпідметовість** (англ. subjectlessness, рос. бесподлежащность) як характеристику односкладного речення, головний член якого співвідносний із присудком двоскладного речення, **безособовість** (англ. impersonality, рос. безличность) як характеристику безпідметового речення, головний член якого не передбачає граматично позначеного суб'єкта в позиції підмета [3, с. 64–65; 22, с. 21] та **безсуб'єктність** (рос. бессубъектность) як брак суб'єкта в певному різновиді безособового речення навіть у позиції непрямого додатка. Безпідметових речень узагалі вживають тоді, коли або не можна назвати підмета (*Уже нахмарило*), або його не бажано називати (*Йому запропоновано посаду*), або нарешті як у мові немає засобів висловлювання звичайним двоскладним реченням, «хоч би в мислі підмет і відомий був» (*Доцу немає*) [39, с. 199]. Порівняємо такі безпідметові речення: (1) *Дім будують із сучасних матеріалів*; (2) *Дім збудовано із сучасних матеріалів*; (3) *Дім знесло водою*; (4) *Робітникам гарно працюється на цьому будівництві*. Речення (1) неозначено-особове, бо в ньому не позначено суб'єкта, яким є хтось із певного кола осіб, але форма головного члена дає змогу за потреби ввести певного підмета типу *люди*, наприклад *будівельники*, і зробити речен-

пово не можуть містити суб'єкта ні в позиції підмета, ані в позиції непрямого додатка. Через таке своє значення вони найбільш поширені в науковому та публіцистичному мовленні, менше – у розмовному [47, с. 194]. Зауважимо, що польська мова має ще два засоби передавання дії невизначених осіб: **неозначено-особові речення**, головними членами яких є дієслова у формі 3-ої особи множини, що легко допускають який-небудь підмет типу *люди*, та **безособово-активні речення**¹¹, головними членами яких є дієслова у формі 3-ої особи однини (у минулому часі – середнього роду) зі зворотною часткою *się*, так звані неозначено-особові форми на *się* [46, с. 14; 47, с. 163–164, 193, 195–198]. Усі три моделі активні й незалежно від форми головного члена співвідносяться як з багатьма, так і з однією невизначеною особою [38, с. 14, примітка 33]. Отже, ці три засоби мають близькі значення і тому можуть до певної міри заступати один одного, хоча й різняться відтінками: **речення з дієслівною формою на -no, -to** показує завершену дію (подію) в її наявному результаті, лишаючи в тіні діяча і нічого не кажучи про подальший стан, **безособово-активне речення** – сам процес людської дії, а **неозначено-особове речення** наголошує не на самому факті дії, а тому, що це зробив хтось із певного кола людей [27, с. 65–67; 53, с. 94–95, 98; 56, с. 504].

3. Безособові конструкції з предикативними дієприкметниковими формами на *-no, -to* в чеській мові

У чеській мові безособові предикативні форми на *-no, -to* перебувають у межах дієприкметникової парадигми, не становлячи, як в польській та українській мовах, особливого мовного явища, бо вони морфологічно не відрізняються від коротких пасивних дієприкметників середнього роду [12, с. 116–117]. Ідеться насамперед про певні різновиди речень¹², утворених унаслідок зліквідування позиції підмета, у яких предикат набуває безособової форми на *-no, -to*, а суб'єкта, так само як у польській мові, явно не подано, оскільки для мовця він невідомий або мовець не бажає конкретизувати його. Моделі, подані в [1, с. 164], показують, що в чеській мові, на відміну від польської та української, на безособові речення з предикативними формами на *-no, -to* зазвичай перетворюються двоскладні речення без прямих додатків у знахідному відмінку й зазначене перетворення не зачіпає інших додатків. З огляду на це основна відмінність між чеськими, з одного боку, і польськими та українськими, з другого боку, предикативними формами на *-no, -to* полягає в тому, що перші, на відміну від других, не здатні керувати знахідним відмінком іменника чи його еквівалента. Тому українським безособовим реченням з дієслівною формою на *-no, -to* і прямим додатком у формі знахідного відмінка зазвичай відповідають чеські двоскладні пасивні конструкції або неозначено-особові речення [1, с. 164; 12, с. 267]. Іншою суттєвою відмінністю чеських форм на *-no, -to* є те, що вони передають не лише людську діяльність, а й природні явища [17, с. 146].

У чеській мові форм на *-no, -to*, на відміну від польських, уживають разом із дієслівною зв'язкою *být* [18, с. 13], а, на відміну від російської та української мов, і в теперішньому часі вживають ненульової дієслівної зв'язки *je* (укр. є) [12, с. 262].

ня двоскладним підметовим. Речення (2)–(4) безособові, оскільки їхні головні члени не передбачають граматично позначеного суб'єкта в позиції підмета. З цих безособових речень лише (2) і (3) безсуб'єктні, оскільки в них не може бути суб'єкта навіть у позиції непрямого додатка, тоді як речення (4) суб'єктне, оскільки містить суб'єкта стану *будівельникам* у давальному відмінку.

¹¹ У [27, с. 67; 53, с. 94–95] їх названо *безособово-пасивними* і зазначений термін пояснено так: «при перетворенні цих речень на особові двоскладні іменник-об'єкт перетворюється на підмет; це зближає конструкцію цих речень із пасивними» [27, с. 67]. На нашу думку, запропонований термін не відповідає сутності поняття, оскільки тип речення треба визначати за його властивостями, а не за властивостями речення, на яке його можна перетворити. Через те, що зазначені речення активні, пропонуємо називати їх **безособово-активними**.

¹² У [12, с. 266] їх названо *односкладними дійовими реченнями, предикат яких має дієприкметниково-пасивну форму*.

Базу для творення предикативних форм на *-no*, *-to* в чеській мові складають об'єктні (перехідні) дієслова, що мають повноцінне, завершене значення тільки в поєднанні з додатком у формі непрямих відмінків (окрім знахідного), прийменниково-іменникових словосполук, інфінітива чи підрядної реченнєвої частини. У сучасній чеській літературній мові конструкції із предикативними дієприкметниковими формами на *-no*, *-to*, утвореними від необ'єктних (неперехідних) дієслів, ненормативні [1, с. 165; 12, с. 266; 17, с. 147], а предикативні дієприкметникові форми на *-no*, *-to* найчастіше творяться від об'єктних дієслів доконаного виду, рідше від недоконаного [17, с. 146].

У певних випадках предикативних дієприкметникових форм на *-no*, *-to*, утворених від прямоперехідних дієслів, уживають у неозначено-особовому значенні так само, як у польській та українській мовах. Насамперед ідеться про форми від дієслів зі значенням мовлення й повеління, ужиті в головному реченні, пов'язаному сполучником *aby* (укр. *щоб*, *аби*) з наступним підрядним, або в простому реченні, де замість підрядного речення після форм на *-no*, *-to* стоїть інфінітив. Другим випадком, спільним для більшості слов'янських мов, є речення про кількість чогось видобутого, виробленого, доставленого тощо, де форм на *-no*, *-to* вжито з додатком-словосполучкою, що має числівника у знахідному відмінку й іменника в родовому [12, с. 117]. Трапляються інші випадки вживання предикативних дієприкметникових форм на *-no*, *-to* з прямим додатком, поданим іменником конкретної речової семантики [17, с. 147–148], але це радше винятки.

Зазначимо, що в реченнях чеської мови із предикативними дієприкметниковими формами на *-no*, *-to* зрідка можливий орудний відмінок дійової особи, але зазвичай його опускають [17, с. 148; 1, с. 164].

Отже, у сучасній чеській мові конструкції із предикативними дієприкметниковими формами на *-no*, *-to* зазвичай не можуть містити прямого додатка у знахідному відмінку. З огляду на це важко погодитися з висновком Вероніки Городецької [11, с. 90] про їхній активний статус. Безособові конструкції з цими формами, що не керують безприйменниковим знахідним відмінком, у чеській граматиці називають безособовим пасивом (*чеськ.* *neosobní pasívum*) [13, с. 306; 37, с. 120; 38, с. 15].

Безособові чеські речення з предикативними дієприкметниковими формами на *-no*, *-to* властиві книжному стильові [12, с. 266]. Чеська мова, як і польська, має ще два безпідметові засоби передавання дії невизначених осіб: **неозначено-особові речення**, що їх у чеській граматиці вважають двоскладними з так званим нульовим підметом і вживають переважно в розмовному мовленні [12, с. 260, 286; 17, с. 146], та **безособово-активні речення** зі зворотною часткою *se*¹³ та без формально вираженого прямого додатка. Чеська мова вживає речень останнього типу рідше, ніж польська [46, с. 17–18].

4. Безособові конструкції з предикативними дієприкметниковими формами на *-no*, *-to* в російській мові

Сучасна російська мова має тип речення з дієприкметниковим безособовим складеним присудком (*рос.* причастное безличное составное сказуемое), що поєднує короткий пасивний дієприкметник середнього роду на *-о* та дієслівну зв'язку *было/будет* [35, с. 361]. Наприклад: *Так видно небом суждено* (О. Пушкін); *Про батарею Тушина было забыто* (Л. Толстой). Таких присудків (точніше головних членів безособових речень – М. Г.) уживають, коли хочуть висловити результат закінченої дії, який став станом [7, с. 256], тобто щоб передати наявність ознаки, закінчений її вияв із погляду теперішнього, минулого чи майбутнього часу. У сучасній російській мові наявність,

¹³ У [12, с. 266] їх названо *односкладними дійовими реченнями, предикат яких має зворотну дієслівну форму.*

вияв ознаки, поданої дієприкметником, у теперішньому часі¹⁴ не вимагає дієслівної зв'язки *єсть*, тоді як минулий час та майбутній час позначають формами дієслівної зв'язки *быть*: *было/будет* [52, с. 111].

Отже, російські предикативні дієприкметникові форми на *-но*, *-то* не становлять особливого морфологічного явища, як в польській та українській мовах, а, як і в чеській, є звичайними короткими пасивними дієприкметниками середнього роду. Їх переважно творять від прямо-перехідних дієслів доконаного виду (*брошено, вбито, сварено* тощо), рідше недоконаного (*говорено, гадано, кидано* тощо) [7, с. 257]. Форми недоконаного виду передають багаторазовість.

Конструкції з короткими пасивними дієприкметниками взагалі не є безособовими, оскільки вони здатні природно сполучатися з об'єктом, поданим іменником чи його еквівалентом у називному відмінку, узгоджуючись із ним у роді, та утворювати підметові конструкції. Наприклад: *договор подписан, заявка подписана, соглашение подписано*. Це класичні пасивні конструкції з дієприкметниками доконаного виду¹⁵, у яких об'єкт став підметом, а суб'єкта або не називають, або подають додатком в орудному відмінку, наприклад: *соглашение подписано всеми сторонами*.

Однак лише форми середнього роду здатні утворювати безособові конструкції, якщо в реченні немає об'єкта, який би став підметом. Отже, безособовість виникає синтаксично завдяки середньому роду короткого дієприкметника, який припускає невизначений підмет *это* [35, с. 362]. Достатньо поставити дієприкметника в чоловічий чи жіночий рід, як невизначеність зникає, а разом із нею й безособовість. Безпідметове речення з коротким дієприкметником чоловічого чи жіночого роду перестав бути безособовим, а стає неповним [7, с. 160–161].

Російські форми на *-но*, *-то* зазвичай керують додатками в непрямих відмінках [7, с. 259]:

– у родовому об'єкта: а) у заперечних конструкціях, наприклад: *не написано ни строчки*;
б) у частинних конструкціях, наприклад: *куплено муки; продано сахара*;

– у давальному адресата, наприклад: *мне было об этом доложено*;

– в орудному знаряддя (засобу), наприклад: *залито водой*, та суб'єкта, наприклад: *сказано стариками*;

– у знахідному об'єкта з прийменником, наприклад: *на собрании сказано о нем* [46, с. 4].

У безособових реченнях форми на *-но*, *-то* від прямо-перехідних дієслів утратили своє узгодження із середнім родом підмета, і внаслідок цього стали можливі подібні форми й від неперехідних дієслів (наприклад: *хожено, ежжено, плакано, спано, походжено, посиджено*), яких уже принципово неможливо вживати в пасивних конструкціях із підметом у називному відмінку [35, с. 362; 7, с. 257]. Потім ці форми від неперехідних дієслів почали впливати на форми від прямо-перехідних дієслів, які почали втрачати прямі додатки у знахідному відмінку. Пропуск прямого додатка при прямо-перехідному дієслові фіксують літературні пам'ятки, подані в [7, с. 261].

¹⁴ Тут ідеться не про те, що відбувається в момент мовлення, а про минулі факти, які своїм результатом впливають на те, що відбувається в момент мовлення. Наприклад: *Где шито на живую нитку, там жди прореху и убытку* (Приказка). Тоді як безособові речення, що містять дієслівну зв'язку *было*, передають дію, цілком завершену в минулому, але без стосунку цієї дії до моменту мовлення, наприклад: *О свадьбе Ленского давно у них уж было решено* (О. Пушкін) [35, с. 264, 362; 7, с. 258–259].

¹⁵ Замість колишніх аналогічних пасивних конструкцій із короткими пасивними дієприкметниками недоконаного виду сучасна російська мова вживає конструкцій із дієсловами пасивного стану на *-ся* [7, с. 250–251, 254]. Однак ще в Історичній граматиці російської мови Ф. Буслаєва засобом передавання пасивного стану подано лише пасивні дієприкметники, проте зазначено, що деякі форми на *-ся* мають значення пасивного стану і їх можна вживати в цьому значенні [5, с. 95, 106, 118, 132].

Отже, у сучасній російській мові форми на **-но, -то** від прямо-перехідних дієслів зазвичай не керують прямими додатками у знахідному відмінку. Однак у поодиноких випадках (наприклад, у реченнях, де йдеться про кількість, числові збірні та невизначені поняття) з формами на **-но, -то** можливий прямий додаток у знахідному відмінку: *Советов **тысячу** надавано полезных* (І. Крилов); *Ах, **сколько** было **предумано** за первыми двумя платками* (Д. Мамин-Сибиряк) [31, с. 38, 42; 35, с. 362]. На думку Олександра Пешковського, такий додаток уже повністю відриває зазначені форми від особового пасивного стану [35, с. 362].

В окремих пам'ятках російської писемності XVI–XVII ст., очевидно під польським впливом, трапляються односкладні речення з формами на **-но, -то** та об'єктом у знахідному відмінку, тоді як для інших властиві неузгоджені конструкції з формами на **-но, -то** та об'єктом у називному відмінку на кшталт *пшеница не сгноено*. У подальшому вживання таких конструкцій у літературній російській мові стало неможливим [46, с. 24].

Безособові конструкції з формами на **-но, -то** та з об'єктом у знахідному відмінку поширені в північно-західних російських діалектах на територіях між Новгородом, Білим озером і Череповцем. З огляду на це деякі російські письменники XIX ст., наприклад, Олексій Костянтинович Толстой (1817–1875), які намагалися стилізувати свої твори під «народну» билинну мову, активно вживали конструкцій на **-но, -то** як від перехідних, так і від неперехідних дієслів:

Ой, удал, силён, добрый молодец!

*Ещё много ли на боку **полёжано**?*

*Силы-удали **понакоплено**?*

*Отговорок-то **понахожено**?*

А и много ли богатырских дел,

*На печи сидючи, **понадумано**?*

*Вахлаками других **поругано**?*

*Себе спину **почёсано**?*

О. К. Толстой, «Ты неведомое, незнаемое...» (1857) [49, т. 1, с. 130–131]

Посмотреть выезжали молодцы,

Какова она, правда, на свете живёт?

*А и много про неё **говорено**,*

*А и много про неё **писано**,*

*А и много про неё **лыгано**¹⁶.*

О. К. Толстой, «Правда» (1858) [49, т. 1, с. 239]

Замість практично відсутніх конструкцій із прямим додатком сучасна російська мова вживає форм на **-но, -то** від прямо-перехідних дієслів з інфінітивами та підрядними реченнями. Так набули певного поширення безособові речення, головний член яких складається з короткого дієприкметника середнього роду, що передає певні вольові акти (наприклад: *поручено, приказано, велено, за-прещено, указано, решено* тощо), та інфінітива, який указує мету дії, наприклад: *Кто-то бежал из Москвы, а велено всех задерживать* (О. Пушкін) [7, с. 259–260]; *Не приказано пускать* (О. Островський) [43, с. 472]. На думку Євдокії Галкіної-Федорук, у таких конструкціях інфінітив не заміняє підмета, а має явно об'єктне значення й відповідає на питання *что?* знахідного відмінка [7, с. 260]. У текстах книжного характеру російських форм на **-но, -то** часто вживають як головного члена

¹⁶ Згідно зі Словником Володимира Даля: **лыгать** см. лгать [48, т. 3, с. 714].

безпідметового головного речення, тоді як наступне підрядне речення заміняє об'єкт, наприклад: *было точно установлено, что ...; было доказано, что ...; было обнаружено, что ...* тощо [35, с. 362–363]. Уважаємо, що підрядне речення, так само як й інфінітив, не заміняє підмета, а відповідає на питання *что?* знахідного відмінка.

Російські форми на *-но, -то*, на відміну від польських, по-перше, передають не лише людську діяльність, а й природні явища (наприклад: *заметено, затоплено, развеяно* тощо), а по-друге, їх не можна утворити від неперехідних дієслів на *-ся*. Форми *ученось, торгованось* тощо позанормативні та належать до народно-діалектної мови [7, с. 258, 263].

Отже, у сучасній російській мові пасивних дієприкметників середнього роду на *-но, -то* вживають як у підметових пасивних конструкціях, де об'єкт стає підметом, так і в безособових реченнях з усунутих суб'єктом, де адресат, знаряддя та непрямий об'єкт не змінюють свого комунікативного рангу й залишаються непрямими додатками. Останні конструкції Володимир Плуґнян [36, с. 202] називає «неповним» або «лінивим» пасивом, оскільки він пов'язаний лише зі зниженням комунікативного рангу суб'єкта (агенса), який залишає позицію підмета, але жоден інший актант не підвищує свого комунікативного рангу, бо не переходить у звільнену позицію підмета, а залишається додатком. У російській мові «лінивий» пасив зазвичай можливий лише з нульовим суб'єктом [36, с. 203].

5. Творення та норми вживання українських дієслівних форм на *-но, -то*.

У сучасній українській мові форми на *-но, -то* «розглядають у парадигмі дієслова як одну з його форм. За походженням їх пов'язують із короткими дієприкметниками середнього роду з колишнім закінченням *-о*¹⁷, які опинилися поза парадигматичними зв'язками з формами чоловічого та жіночого роду, а також з відмінковими формами однини й множини. Їх протиставляють родовим формам та формі множини дієприкметників» [6, с. 289]. «На дієслівний характер форм на *-но, -то* вказує і така семантико-синтаксична ознака, як валентність, бо вони зберігають усі валентні позиції своїх вихідних дієслів, крім однієї – суб'єктної» [6, с. 290]. Дієслівні форми на *-но, -то* мають такий же наголос, як і співвідносні з ними відмінювані пасивні дієприкметники [45, с. 418].

Дієслівні форми на *-но, -то*, як і пасивні дієприкметники, від яких вони походять, зазвичай творяться від префіксованих та безпрефіксних дієслів, частіше доконаних (наприклад: *відряджено, написано, оповідано, переслухано, попересаджено, продано, сказано, узято* тощо), рідше недоконаних (наприклад: *брано, балакано, бачено, вчено, говорено, годовано, казано, карано, писано, оповідувано, переслухувано, продавано* тощо). Численні приклади вживання таких форм із прямим додат-

---

¹⁷ Приблизно до середини XVI ст. український пасивний дієприкметник мав такі три форми: 1) коротку (нечленну) форму, наприклад: чол. *збудован*, жін. *збудована*, сер. *збудовано*; 2) довгу (членну) форму, наприклад: чол. *збудованийий*, жін. *збудованая*, сер. *збудованое*; 3) безпідметову форму з додатком у знахідному відмінку, наприклад: *збудовано*. Отже, у середньому роді форми 1 і 3 фонетично збігалися, але різнилися синтаксично, а форма 2 була відмінна від них. Від середини XVI ст. форму 2 середнього роду заступила нова форма *збудоване* (2А). Десь від середини XVII ст. форма 2 жіночого роду і форма 2А середнього роду зазнали усічення і перетворилися на сучасні форми *збудована* і *збудоване*. Так у середньому роді постало ототожнення форм 1 і 3 за відмінності форми 2 (*місто збудовано – місто збудоване – місто збудовано*), тоді як, приміром, у жіночому роді постала схема, у якій збігалися 1 і 2 за відмінності 3 (*хата збудована – хата збудована – хату збудовано*). Подібна конфігурація постала й у чоловічому роді внаслідок поступового занепаду коротких дієприкметників (*замок збудован (збудованийий) – замок збудованийий – замок збудовано*) [55, с. 117]. Із кінця XVII ст. українська літературна мова починає відбивати морфологічне розмежування пасивних дієприкметників (наприклад: *збудованийий, збудована, збудоване*), що їх уживають в атрибутивному значенні й у предикативному значенні як частину складеного іменного присудка, і спільнокореневої безособової форми на *-но, -то* (наприклад: *збудовано*). Однак ще в творах письменників XIX ст. Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка і навіть Лесі Українки трапляються випадки вживання короткої (нечленної) форми середнього роду на *-о* в атрибутивному значенні при іменниках середнього роду [32, с. 71].

ком та без нього наведено в [25, с. 2–5]. Є випадки творення форм на **-но**, **-то** від неперехідних дієслів без **-ся**¹⁸, наприклад: *їжджено, походжено, поброджено* [25, с. 8; 6, с. 291]. Проте в українській мові, на відміну від польської, дієслівні форми на **-но**, **-то** не творяться від дієслів на **-ся**¹⁹. Тому форми на **-нося**, наприклад: в оригіналі твору Ольги Кобилянської «Земля»: *Надіянося*²⁰ *на яку закривавлену одіж ... на яке-небудь оружжя ... але нічого подібного не найдено* [25, с. 8]; а також у періодиці Галичини: *Зверненось до совітського делегата* («Гром. Вістн.», № 216) і *Знуцанося над ним* («Впер.», 1920, № 283) [42, с. 8, 25] – це полонізми. У таких випадках треба вживати інших мовних засобів, наприклад неозначено-особових речень: *Надіялися на ...; Звернулися до ...; Знуцалися над ...*.

Дієслівні форми на **-но**, **-то** недоконаного виду вказують на багаторазову, повторювану дію, наприклад: *Вам казано – любіть братів* (О. Олесь); *Про це йому говорено багаторазово; Багато бачено в житті* [6, с. 291]. Однак, оскільки форми на **-но**, **-то** мають передавати саме завершеність, царина вжитку форм недоконаного виду з часом дедалі вужчає [16, с. 279] і переважно обмежена розмовним мовленням й усною народною творчістю [6, с. 291]. Хоча, на нашу думку, ці форми можуть стати у пригоді укладачам фахових текстів, коли треба підкреслити багаторазову результативність.

Українські дієслівні форми на **-но**, **-то**, як і польські, можуть позначати умовну або очікувану (бажану) дію, коли їх уживають із часткою *б* або при сполучнику *щоб*: *Хто б на то поваживсь, покарано б того смертю* (П. Куліш); *... виходили усенькою громадою просити за його, щоб оставлено* (Марко Вовчок). *Вів наказав, щоб йому подано всі папери. Він натискав, щоб лист якнайскорше відіслано* (О. Кобилянська) [25, с. 11; 9, с. 239; 45, с. 419; 6, с. 222].

Незважаючи на тривале та широке вживання українських форм на **-но**, **-то**, залишилося кілька проблемних питань, щодо яких вже близько сторіччя між мовознавцями точаться суперечки [28, с. 45, 55; 51, с. 269]. Їх можна звести до чотирьох основних. Чи відповідає нормам української мови вживання дієслівних форм на **-но**, **-то** у реченнях, де:

- 1) ідеться не про дію істот, переважно осіб, а про природні явища;
- 2) подано дійову особу (дійових осіб) непрямим додатком, зазвичай в орудному відмінку;
- 3) ужито дієслівної зв'язки *було*;
- 4) ужито дієслівної зв'язки *буде*.

¹⁸ Зауважимо, що в українській мові форми на **-ний**, **-тий** від неперехідних дієслів переважно належать не до дієприкметників, а до віддієслівних прикметників, про що насамперед свідчить наголос на суфіксі, а не на корені або префіксі **ви-**, наприклад: *скаже^{ний}* від *сказитися*, *небереже^{ний}* від *берегтися*, *навіже^{ний}* від *навіженіти*, так само як *варені^{ий}* і *печені^{ий}* – це віддієслівні прикметники, тоді як *варені^{ий}* і *печені^{ий}* – це дієприкметники [39, с. 98–99]. Однак часто-густо слова, співвідносні з прямо-перехідним дієсловом і спільнокореневим неперехідним дієсловом на **-ся**, збігаються і формою, і наголосом, наприклад, *роздягнений* – це і дієприкметник від *роздягти*, і віддієслівний прикметник від *роздягтися* [38, с. 32–33; 41, т. 8, с. 675]. Не завжди спрацьовує й інший критерій розмежування дієприкметників/прикметників, пов'язаний із наявністю/відсутністю залежних слів. Наприклад: дієприкметник *укритий (свиткою)* від *укрити (його свиткою)* і прикметник *укритий (лісом)* від *укритися (лісом)*. А беручи до уваги, що форми на **-ний** творяться від дієслів на **-ити** й на **-ти** з попереднім приголосним, не треба дивуватися, що певні форми на **-ний** іноді співвідносні з чотирма спільнокореневими дієсловами, наприклад: *заволочений* – дієприкметник від *заволокти* і *заволочити* [41, т. 3, с. 59] та віддієслівний прикметник від *заволоктися* і *заволочитися* [39, с. 100].

¹⁹ Відповідно форми на **-но**, **-то**, співвідносні з неперехідними дієсловами на **-ся**, – це віддієслівні прислівники, наприклад: *насторожено* від *насторожитися*, *розгублено* від *розгубитися*, *натомлено* від *натомитися* [45, с. 418].

²⁰ У радянському виданні [20, т. 2, с. 239] *надіянося* виправлено на *надіялося*.

У працях провідних мовознавців 20-х – 30-х років ХХ ст. Василя Сімовича [40, с. 16–20], Миколи Наконечного [34, с. 186–188], Миколи Сулими [44, с. 78–81], Петра Горещького [9, с. 236–240], Сергія Смеречинського [42, с. 10–13, 15–19] зазначено, що всі чотири випадки не відповідають нормам української мови, тобто правила вживання дієслівних форм на **-но**, **-то** фактично треба сформулювати як систему чотирьох заборон. Проте інші автори, наприклад Олександр Матвієнко [33, с. 76–87], уважали певні заборони штучними й на підтвердження своїх думок наводили приклади із творів українських класиків. Нижче розглянемо кожне правило (кожну заборону) окремо.

Правило 1. Практично всі мовознавці погоджуються з тим, що безпідметові речення на **-но**, **-то** будуть доречні «лише тоді, коли ті присудки на **-но**, **-то** означають дію живої істоти, хоч і невідомої або просто неназваної, як наприклад, *книгу написано* (про людей), *його призначено* (про представників влади), *хлопця покусано* (про собак, комарів), *траву потолочено* (про худобу) і т. ін., але ніяк не може бути безпідметових речень на місці таких, як *небо невмите і заспані хвилі*, як *збудоване людське тіло*, *усі гори вкриті лісом* тощо²¹. У цьому другому випадку можливі тільки двочленові речення з дієприкметниками на **-ний**, **-не**, **-на**, **-ні** (множина), у першому ж можливі ті й ті, але тільки на своєму місці» [39, с. 200]. Проте в творах письменників подибуємо приклади безособових речень, коли головний член, що є формою на **-но**, **-то**, передає дію природних чинників. Олекса Синявський вважає, що в окремих випадках їх можна розглядати «не як граматичний недогляд», а як «певний стилістичний засіб своєрідної безсуб'єктної персоніфікації, граматичного уособлення». Наприклад, ніщо не заважає нам розуміти рядки вірша Лесі Українки *Дивлюся ранком – Вже заволочено серпанком сіреньким небо* «як свідоме бажання сказати ніби „наче хтось заволік”» [39, с. 201]. Так само як стилістичний засіб персоніфікувати явища природи тлумачить Олена Курило рядки з віршів *В убрання осені одягнено дуби ...* (В. Сосюра) та *Ретельно тіні складено в штахети* (М. Бажан) [25, с. 6]. Однак, на думку Олекси Синявського, «аж надто не до речі вжита безпідметова конструкція в А. Головка в такому місці: *Давид ... п'є ... степове повітря. І, либонь, хмиліє від нього: очі ялось аж затуманились, розкрито обвітрені уста*» [39, с. 201].

Отже, безособове речення з головним членом *підморозило* не можна трансформувати в *підморозено*, оскільки в безособових реченнях із головним членом на **-но**, **-то** суб'єкта (істоту, переважно особу) часто не називають «свідомо (принаймні часто), а коли й не навмисно, то тільки через незнання його, при тім ця причина дії майже завсіди буде „хтось”» [39, с. 205]. Безособові речення ж з головним членом на **-ло** стосуються переважно до явищ природи, а коли суб'єктом є істота²², то такий суб'єкт «завсіди невідомий і таємничий („щось”», наприклад: *У неї раз украло спідницю* [39, с. 205–206].

Правило 2. Рідковживаний²³ загалом в українській мові орудний відмінок дійової особи в реченнях із дієслівними формами на **-но**, **-то** є позанормативним, бо сама присутність дійової особи

²¹ Навіть ті, хто вважали це твердження хибним [31, с. 24] або націоналістичним намаганням законсервувати безособові речення на **-но**, **-то** в їхньому первинному значенні [27, с. 66–67], змушені визнати, що значення «хтось зробив» первинне й переважне [32, с. 74; 27, с. 66].

²² Уживання безособових речень із головним членом на **-ло** стосовно людей зумовлене, мабуть, широко знаними в українській мові реченнями на означення дій невідомих осіб із підметом *щось*: Наприклад: *Трохи згодом чує – щось грюкнуло...*, *забалакало* (А. Тесленко); „*Стережись*” — *гукнуло щось іззаду і баскими кіньми проскочило повз дітей* (М. Коцюбинський) [39, с. 206].

²³ Питання щодо нормативності/ненормативності орудного відмінка діяча в конструкціях із пасивними дієприкметниками залишається дискусійним в українському мовознавстві. Одні мовознавці, наприклад Петро Горещький, вважають, що при дієприкметникові на **-ний**, **-тий** не може стояти орудний відмінок дійової особи, тобто коли дійову особу треба назвати, то має бути конструкція з називним відмінком дійової особи, а

суперечить безсуб'єктній природі цих конструкцій. Тому не можна до безособових конструкцій на *-но*, *-то* додавати дійову особу в орудному відмінку. А коли потрібно назвати дійову особу, треба вжити особової конструкції так, щоб назва дійової особи стала підметом у називному відмінку [34, с. 187–188; 9, с. 237].

Отже,

неправильно	правильно
(ким?) <i>мною вжито</i> заходів	(хто?) <i>я вжив</i> заходів
(ким?) <i>директором звернено</i> увагу	(хто?) <i>директор звернув</i> увагу
(ким?) <i>зборами підтримано</i>	(хто?) <i>збори підтримали</i>
промову <i>виголошено</i> (ким?) <i>оратором</i>	промову <i>виголосив</i> (хто?) <i>оратор</i>
(ким?) <i>урядом забезпечено</i>	(хто?) <i>уряд забезпечив</i>

Однак у конструкціях із дієслівними формами на *-но*, *-то* можливий орудний відмінок знаряддя або засобу (що відповідає на питання *чим?*), способу (*як?*), причини (*з чого?*, *від чого?*). Наприклад: *Цілі вулиці викошено вогнем-косою* (Г. Косинка) (= хтось ці вулиці викосив = попалив); *всю пшеницю витолочено кіньми* (= хтось витолочив, загнавши чи пустивши коні в пшеницю) [9, с. 237; 39, с. 249; 45, с. 419]. Таким знаряддям (засобом) іноді можуть бути істоти. Наприклад: *Ой походжено та поброджено та вороними кіньми* (Народна пісня); ... *нас нашою ж старшиною побито* ... (П. Мирний). Олекса Синявський пояснює можливість таких зворотів тим, що в українській мові можливі словосполучення *піти кіньми*, *побити старшиною*, де іменник в орудному відмінку позначає не дійову особу, а знаряддя (засіб) [39, с. 253]. Найнадійніший критерій відмежування орудного знаряддя від орудного дійової особи – це можливість/неможливість поєднати зазначений орудний відмінок із прямо-перехідними дієсловами [38, с. 26] і з дієсловами, що перебувають поза протиставленням актив/пасив.

Проте в літературній мові можна надібати на окремі приклади вживання орудного відмінка дійової особи. Наприклад: *Моїм милим мене зраджено* (В. Мова) [55, с. 116]; *Все, що тут сказано*

замість дієприкметника треба вжити особової форми відповідного дієслова. Отже, правильно: *книжка, що ми прочитали, дуже цікава* (замість – *книжка, прочитана нами ...*); *на прохання, що я подав до комісії, уже прийшла відповідь* (замість – *на прохання, подане мною ...*) [9, с. 214]. На це треба також зважати, перекладаючи російські дієприкметникові конструкції з орудним відмінком дійової особи: українським перекладом має бути зворот з особовою формою дієслова й називним відмінком дійової особи [9, с. 223]. Інші мовознавці, наприклад Олександр Матвієнко [33, с. 53–76], уважають уживання орудного відмінка дійової особи нормативним. Олена Курило в своїй праці 1930 р. спеціально досліджувала це питання і зробила висновок, що пасивні дієприкметники з дійовою особою в орудному відмінку для народної мови «загалом не характерні». Вони тут вживані переважно, як вища форма вислову, в мові поезії, в казках, приказках і в інших випадках вчистішого стилю. ... В українській літературній мові пасивні дієприкметники з дійовою особою широко вживані, при чім так само, як і в народній мові, і тут знані звороти і з прийменником *від* з генітивом, і з інструменталем» [25, с. 25]. Авторка наводить приклади таких конструкцій як із прозових творів (зокрема П. Куліша), так і з поезій Тараса Шевченка, Лесі України, Василя Еллана, Володимира Сосюри й інших. Подаючи приклади з творів Пантелеймона Куліша, вона зазначає, «що Куліш, як видно з наведеного матеріалу, широко вживаючи інструменталю дійової особи, теоретично не допускав цього звороту в українській мові» [25, с. 26, примітка 2]. Багато прикладів орудного відмінка дійової особи подано також у [32, с. 56–57; 33, с. 53–76]. Із проаналізованого матеріалу Олена Курило робить такий висновок: «Причина тому, що дійова особа при пасивних дієприкметниках шириться в українській літературній мові у формі інструменталю, пояснюється впливом російської літературної мови. Проте сторонній вплив на мову стає широкою тоді, коли й у самій мові є сприятливі для цього моменти. Сприятливим для цього моментом є наявність в українській мові (як і в інших слов'янських мовах) інструменталю знаряддя» [25, с. 28]. Борис Антоненко-Давидович уважав, що «очевидно, відкидати категорично можливість орудного відмінка дійової особи не слід, але не треба й надуживати ним, як це часто буває в писемній та усній мові» [2, с. 32]. Зауважимо, що в [6, с. 76, 288] речення з орудним відмінком дійової особи на кшталт *Школа збудована молоддю*; *Роман був написаний учителем* не позначені як позанормативні.

мною, словом моїм немудрячим (В. Еллан) [25, с. 24]. Особливо часті такі порушення в діловій мові, наприклад: *пропозицію прийнято більшістю; мною взято до відома*. На думку Олени Курило, такі приклади можна пояснити насамперед «впливом відповідних російських підметових зворотів, впливом, підсиленням аналогією до відповідних українських зворотів з інструменталем знаряддя, а надто до тих зворотів, де іменник, виражений в інструменталі знаряддя, є назва живої істоти» [25, с. 28]. Зауважимо, що й сучасне українське мовознавство вважає, що введення до складу конструкцій із формами на *-но, -то* «суб'єктного компонента у формі орудного відмінка, як це нерідко бувало і трапляється тепер в мовній практиці за зразком трикомпонентних пасивних конструкцій (пор.: *Закон прийнято Верховною Радою; Кандидатуру висунуто Спілкою письменників України; Монографію рекомендовано до друку вченою радою Інституту*), є **позанормативним**» [6, с. 244].

Правила 3–4. На відміну від правил 1–2, пов'язаних із суб'єктом, дискусії щодо правил 3–4 стосуються часовості форм на *-но, -то*. Одним зі способів визначити мають чи не мають дієслівні форми на *-но, -то* граматичну категорію часу є їхній розгляд крізь призму гіпотези Юрія Шевельова про виникнення та усталення цих форм в українській мові [54, с. 444–446]. Як уже зазначено раніше, конструкції на *-но, -то* з прямим додатком у знахідному відмінку були запозичені в українську мову з польської у XV–XVI ст. У XVII ст. вони за польською мовною традицією почали позначати минулу дію невизначеної (-них) особи (осіб). Водночас з іменником середнього роду українська мова зберегла первинне використання форм на *-но, -то* як дієприкметників середнього роду в особових реченнях. Через це зв'язки *було* та *буде*, як і в польській мові, зникли в безособових реченнях із формами на *-но, -то*, натомість вони лишилися в особових реченнях з іменниками середнього роду. Отже, певний час у мові був внутрішньо суперечливий стан, коли паралельно вживали як особових конструкцій (*слово мовлено, слово було мовлено, слово буде мовлено, правда мовлена, правда була мовлена, правда буде мовлена*), так і безособових (*слово мовлено, правду мовлено, слова мовлено*) [54, с. 444–445].

Під впливом російської мови, у якій замість дієслівних форм на *-но, -то* вживають пасивних дієприкметників із дієслівною зв'язкою *быть*, що надає присудку часових ознак, українська мова не позбулася конструкцій із дієслівними формами на *-но, -то*, як це сталося в білоруській мові, бо вони були надто сильно вкорінені в мові. Через це вони збереглися, але у зінакшеному, без часових ознак, значенні [54, с. 445–446]. Як стверджує Олекса Синявський, занепад часовості в дієслівних формах на *-но, -то* в живій мові відчувається щораз більше, чим можна пояснити появу й безпідметових речень із формами на *-но, -то* і дієслівною зв'язкою *буде*: *буде зроблено* тощо [39, с. 203].

Отже, первинним значенням форми на *-но, -то* в українській мові, як слід уважати, була мінута дія (подія) невизначеної (-них) особи (осіб), і відповідно цих форм уживали без дієслівної зв'язки *бути*. Оскільки в сучасній мові часове значення цієї форми «зблідло», то головним її значенням стала результативна дія (подія) в її наявному тепер або регулярно по дії наслідку (результативне або перфективне значення) [54, с. 445; 53, с. 94; 27, с. 65]. З огляду на це, щоб передати результат завершеної на момент мовлення дії (події), не доцільно вживати з формами на *-но, -то* дієслівної зв'язки *було*. Цю рекомендацію надто часто порушують у діловій мові, без потреби та безпідставно вживаючи *було* в таких конструкціях, як наприклад: *після довгих дебатів було винесено резолюцію*, де досить сказати *після довгих дебатів винесено резолюцію* [39, с. 202–203]. Однак дієслівна зв'язка *було* можлива й доцільна, коли треба передати відтінок передминулості (давноминулості) [21, с. 11], тобто що в минулому одна подія передре іншій, наприклад: *Купив син*

соли, скільки *було* сказано йому (Народна. приповідка); *Пішли вони даліше в другий льох, де було зложено саме золото.* (Народна казка) [39, с. 202].

Особливо яскраво втрата часового значення безособовою формою на *-но, -то* виявляється в тому, що за наявності дієслівної зв'язки *буде* все речення набирає значення майбутнього часу [27, с. 65]. Зауважимо, що провідні мовознавці «золотого десятиріччя», наприклад, Василь Сімович [40, с. 18], Микола Наконечний [34, с. 187], Микола Сулима [44, с. 81], Петро Горещкий [9, с. 240], Сергій Смеречинський [42, с. 12–13] категорично заперечували форми на *-но, -то* з дієслівною зв'язкою *буде* для майбутнього часу, рекомендуючи натомість уживати, зокрема, неозначено-особових конструкцій, наприклад, *зроблять* замість *буде зроблено*. Проте, на думку Пантелеймона Ковалева, така конструкція з *буде* доречна, тому що безособова конструкція *буде зроблено* ніяк не дорівнює неозначено-особовій конструкції *зроблять* [21, с. 12], оскільки в конструкціях на *-но, -то* відчувається відтінок результативності [27, с. 65] та найвища міра безособовості [31, с. 33].

Як відомо [6, с. 287, 320, 322], сучасне українське мовознавство вважає, що дієприкметнику та дієприслівнику не властива граматична категорія часу, що передає зв'язок із моментом мовлення, а з усіх дієслівних категорій їм притаманна лише категорія виду. На нашу думку, аналогічна ситуація має місце з дієслівними формами на *-но, -то*, у яких, перефразуючи вислів Олекси Синявського [39, с. 100], форми тривання також заступили часовість. З огляду на це зазначені форми протиставлені лише за видом (*казано – сказано, писано – написано, вироблено – вироблювано*), а відповідних часових характеристик їм надає дієслівна зв'язка (нульова теперішнього часу, *було* минулого часу або *буде* майбутнього), яка утворює з дієслівними формами на *-но, -то* не словосполучки, а аналітичні морфологічні форми [6, с. 222; 45, с. 418].

Отже, нормам української мови відповідає широке вживання дієслівних форм на *-но, -то* в реченнях, де йдеться про результативну дію (подію) в її наявному тепер або регулярно по дії наслідку. Суб'єктом може бути лише істота, зазвичай особа, яку в реченні не визначено жодним чином. Переважно цих форм уживають з нульовою дієслівною зв'язкою. Проте дієслівна зв'язка *було* доцільна, коли хочуть підкреслити передминулість, а за наявності дієслівної зв'язки *буде* все речення набирає значення майбутнього часу.

Цікаві кількісні дані щодо вживання форм на *-но, -то* в сучасній українській мові наведено в дисертаційному дослідженні Вероніки Городецької, яка проаналізувала близько 15 000 односкладних синтаксичних конструкцій із джерел сучасної української материкової мови (твори О. Гончара, А. Дімарова, П. Загребельного, Ю. Збанацького, Л. Костенко, М. Рильського, В. Сосюри, М. Стельмаха й інших), а також із творів української діаспори, написаних та виданих у Канаді (І. Багрянного, В. Барки, О. Зуєвського, О. Мак, Є. Маланюка, С. Гординського, Б. Рубчака та інших), і фольклору (балад, дум, загадок, ліричних пісень, пісень родинно-побутового характеру, легенд, народних оповідань, прислів'їв, приказок тощо). Дослідження засвідчило, що односкладні речення з формами на *-но, -то* поширеніші в українській мові діаспори, ніж в українській материковій мові, де відчувається певний вплив російського синтаксису, зокрема неозначено-особових односкладних речень. Письменники української діаспори (І. Багрянний, В. Барка, О. Зуєвський, Є. Маланюк та інші), мову творів яких проаналізовано, є вихідцями з центральних областей України, і вони зберегли деякі мовні особливості, які були властиві цьому регіонові в XIX та на початку XX ст. Це саме маємо й у фольклорі, що теж не зазнав впливу російської мови [10, с. 2, 10–11].

Порівняння характеристик форм на *-но (-no)*, *-то (-to)* в сучасних слов'янських мовах

Мова/ характеристика	Польська	Українська	Чеська	Російська
У сучасній мові стали особливим морфологічним явищем, відмінним від пасивних дієприкметників середнього роду, від яких вони походять	так [47, с. 194, 202; 36, с. 219]	так [6, с. 289; 45, с. 417–418]	ні [12, с. 117]	ні [7, с. 254]
Початок формування цього мовного явища	кінець XIV – початок XV ст. [54, с. 432]	XV–XVII ст. під впливом польської мови [54, с. 435; 55, с. 117]	–	–
Можливість уживати в реченнях, де йдеться про природні явища	ні [47, с. 193]	лише як стилістичний засіб персоніфікації [39, с. 201; 25, с. 6].	так [17, с. 146]	так [7, с. 258]
Від яких дієслів їх можна утворити	Як недоконаного, так і доконаного виду, перехідних і неперехідних, зокрема зворотних [47, с. 194; 46, с. 18]	Переважає доконаного і рідше недоконаного виду [6, с. 290–291], переважно від перехідних і рідше від неперехідних [25, с. 2–8; 46, с. 18]	Перехідних дієслів найчастіше доконаного, рідше недоконаного виду [1, с. 164–165; 17, с. 146–147]	Частіше від перехідних дієслів доконаного і недоконаного виду, рідше від неперехідних [7, с. 257]
Зберігають дієслівне керування додатками твірного дієслова	так [47, с. 193]	так [6, с. 290; 45, с. 419]	так [1, с. 164]	так [7, с. 259]
Можливість прямого додатка в безприйменниковому знахідному відмінку	так [47, с. 193–194]	так [45, с. 417, 419]	винятково [12, с. 267; 1, с. 165; 17, с. 147]	зрідка [7, с. 259, 261]
Можливість додатків в інших відмінках	так [47, с. 193]	так [45, с. 419]	так [1, с. 164; 17, с. 147]	так [7, с. 259]
Можливість уживати з орудним дійової особи	ні [47, с. 193; 46, с. 23]	ні [6, с. 244; 45, с. 419]	зрідка [17, с. 148; 1, с. 164]	так [46, с. 23]
Можливість уживати з дієслівною зв'язкою	ні [47, с. 193]	так [6, с. 222; 45, с. 419]	обов'язково має бути дієслівна зв'язка <i>být</i> [18, с. 13]	так [52, с. 111]
Можливість уживати зі зворотною часткою	так [47, с. 194]	ні [25, с. 8; 42, с. 8, 25]	немає даних	ні [7, с. 263]
Характер конструкції з формами на <i>-но (-no)</i> , <i>-то (-to)</i>	активний для форм від прямо-перехідних дієслів із прямим додатком [47, с. 194; 19, с. 10; 46, с. 16, 23]	активний для форм від прямо-перехідних дієслів із прямим додатком [25, с. 1, 33;	у безпідметових реченнях – безособовий пасив [13, с. 306; 37, с. 120; 38, с. 15]	у безпідметових реченнях – «лінійний» пасив [36, с. 202]

Мова/ характеристика	Польська	Українська	Чеська	Російська
		21, с. 12; 38, с. 13; 46, с. 16]		
Інші безпідметові засоби передавання дії невизначених осіб	неозначено-особові й безособово-активні речення [46, с. 14; 47, с. 163–164, 193, 195–198]	неозначено-особові речення [9, с. 236–237; 53, с. 98; 27, с. 65]	неозначено-особові й безособово-активні речення без формально-вираженого прямого додатка [46, с. 14, 17–18; 17, с. 146]	неозначено-особові речення [46, с. 14]

Висновки

1. Безособові речення з дієслівними формами на **-но (-но)**, **-то (-то)**, що передають дію невизначеної (-них) особи (осіб), – це загальнослов'янське мовне явище, але в сучасних слов'янських мовах маємо суттєві відмінності щодо цих речень, зокрема найсуттєвіші вони між польською та російською мовами [46, с. 6]. Результати порівняння характеристик цих форм у польській, українській, чеській і російській мовах за 12-ма параметрами подано в табл. 1.

2. У польській та українській мовах дієслівні форми на **-но (-но)**, **-то (-то)** відрізняються від пасивних дієприкметників середнього роду не тільки вжитково, а й морфологічно, тоді як у чеській і російській мовах тих самих пасивних дієприкметників на **-но (-но)**, **-то (-то)** вживають як у двоскладних пасивних конструкціях із підметом середнього роду, так і в безособових реченнях.

3. У польській та українській мовах речення з дієслівними формами на **-но (-но)**, **-то (-то)** передають лише дії невизначених істот (зазвичай осіб) і через таке своє безсуб'єктне значення взагалі не можуть містити дійову особу, а поготів в орудному відмінку. Однак у них може бути орудний відмінок знаряддя, засобу, способу, причини.

4. Українські дієслівні форми на **-но**, **-то**, на відміну від польських, втратили значення минулості, але зберегли значення результативності (одноразової – для форм доконаного виду й багаторазової – для форм недоконаного виду). Через це їх переважно вживають із нульовою дієслівною зв'язкою. Проте дієслівна зв'язка *було* або *буде* можлива, якщо треба підкреслити передминулість або майбутність.

5. Польських й українських дієслівних форм на **-но (-но)**, **-то (-то)** від прямо-перехідних дієслів широко вживають із додатками в безприймниковому знахідному відмінку, і тому конструкції з такими формами активні, тоді як в сучасних чеській і російській мовах подібні конструкції є поодинокими винятками. З огляду на це чеське й російське мовознавство розглядає конструкції з формами на **-но (-но)**, **-то (-то)** як безособовий і «лінійний» пасив відповідно.

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с. 2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Борис Антоненко-Давидович. – К. : Радянський письменник, 1970. – 254 с. 3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд. стереотип. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с. – Режим доступу: http://www.classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_51.htm 4. Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти т. – М. : Сов. энциклопедия, 1969–1975. – 30 т. 5. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка : Синтаксис /

Ф. И. Буслаев. – Изд. стереотип. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 344 с. («Лингвистическое наследие XIX века»). 6. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсар», 2004. – 400 с. 7. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук. – 2-е изд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 336 с. – («Лингвистическое наследие XX века»). 8. Ганіна А. В. Форми на -но, -то як особливості граматичної системи української мови / А. В. Ганіна. // Зб. наук. пр. НДІ українознавства : збірник. Т. 10. Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі : тематичний випуск / МОН України, НДІ українознавства. – К. : Міленіум, 2006. – С. 405-414. 9. Горещкий П. Українська мова : практично-теоретичний курс / П. Горещкий, Ів. Шаля. – 7-е вид. – [К.] : Книгоспілка, [1929] – 335 с. 10. Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Городецька Вероніка Анатоліївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1997. – 17 с. 11. Городецька В. Граматичні особливості односкладних речень з предикативними віддієприкметниковими формами на -но, -то / Вероніка Городецька // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Філологія. – Вінниця, 2000. – Вип. 2. – С. 89–93. 12. Граматика чеської мови / Й. Ф. Андерш, Т. І. Матвієнко, Г. І. Неруш й інші. Редкол. : В. М. Русанівський (голова) та ін. ; АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1992. – 376 с. 13. Даниленко Л. І. Чеська мова : Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Л. І. Даниленко. – 3-є вид. – К. : Довіра, 2012. – 543 с. 14. Дложевський С. Деяко про природу речень типу «козаченька вбито» української літературної мови / С. Дложевський // Статті по славянській філології і русській словесності : збірник ОРЯС АН СРСР. – Ленінград, изд-во АН СРСР, 1928. – Т. 101. – № 3. – С. 285–288. 15. Історична типологія слов'янських мов: Ч. 2 / За ред. О. Б. Ткаченка. – К. : Довіра, 2008. – 264 с. 16. Історія української мови. Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с. 17. Калениченко М. М. Безособові речення з дієслівними формами на -но, -то у чеській мові / Калениченко М. М. // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур : Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : Зб. наук. праць. – Спеціальний випуск. – К. : Вид-во Ін-ту математики НАН України, 2009. – С. 144–148. 18. Калениченко М. М. Структурні та семантичні параметри безособових речень у чеській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 – слов'янські мови / Калениченко Марія Михайлівна ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2010. – 21 с. 19. Климонов В. Д. Конструкції с причастиями на -ну, -ту в современном польском литературном языке (залог и видо-временные значения) : Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук / В. Д. Климонов ; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л., 1962. – 15 с. 20. Кобилянська О. Твори : у 2-х т. / Ольга Кобилянська. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1–2. 21. Ковалів П. Безособові речення на -но, -то, їх значення та норми вживання / проф. П. Ковалів. – Автсбург : б. в., 1947. – 16 с. 22. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич ; За заг. ред. Є. В. Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с. 23. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1948. – 332 с. 24. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Частина II. Синтаксис / Б. М. Кулик. – Вид. друге, перероб. і доп. – К. : Рад. шк., 1965. – 284 с. 25. Курило О. Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками на -но -то / О. Курило // Зб. секції граматики української мови / НДІ мовознавства при ВУАН ; ред. О. Курило. – Кн. 1. – К. : б. в., 1930. – 236 с. 26. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило ; Українська академія наук, зб. істор.-

філол. від. № 8 – 3-тє вид. – [К.] : Книгоспілка, 1925. – VIII, 250 с. 27. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2. – 408 с.

28. Лаврінець О. З історії вивчення предикативних форм на -но, -то в українській мові / Олена Лаврінець // Українська мова, 2012. – № 2. – С. 45-57. 29. Лаврінець О. Пасивні конструкції з дієсловами на -ся в сучасній українській мові: синонімія та паралелізм функціонування / Олена Лаврінець // Українська мова, 2014. – № 1. – С. 61–75. 30. Лаврінець О. Пасивні конструкції з предикативними формами на -но, -то та предикативними пасивними дієприкметниками на -ний, -тий у сучасній українській науковій мові / Олена Лаврінець // Українська мова, 2013. – № 1. – С. 24–38. 31. Матвієнко О. Пасивні присудки на -но, -то і -ний, -тий в українській мові (Матеріали до проблеми: граматичний рід і активний та пасивний стан) // Мовознавство. – 1936. – № 8. – С. 21–47. 32. Матвієнко О. Пасивні присудки на -но, -то і -ний, -тий в українській мові (закінчення) / О. Матвієнко // Мовознавство. – 1936. – № 9. – С. 53–74. 33. Матвієнко О. Стилістичні паралелі (проти пуризму) / О. Матвієнко. – Х. : Рад. шк., 1932. – 132 с. 34. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Наконечний. – Х. : Рух, [1928]. – 240 с. – (Бібліотека українознавства). 35. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 8-е изд., доп. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с. 36. Плузган В. А. Общая морфология. Введение в проблематику : Учебное пособие / В. А. Плузган. – Изд. 2-е, исправ. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 388 с. 37. Поляков Д. К. Структурно-семантическая характеристика пассивных конструкций в чешском языке на фоне русского (к проблеме межъязыковой асимметрии) / Д. К. Поляков // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 9. «Филология». – 2010. – № 6. – С. 116–127. – Режим доступу : http://www.slavcenteur.ru/Proba/Poljakov/poljakov_vestnik_6_2010.pdf. 38. Русанівський В. М. Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах : доповіді рад. делегації на VI Міжнар. з'їзді славістів (Прага, серпень 1968 р.) / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1968. – 37 с. 39. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с. 40. Сімович В. На теми мови / др. Василь Сімович. – Прага ; Берлін : Вид-во «Нова Україна», 1924. – 48 с. 41. Словник української мови: в 11-ти т. / Ред. кол.: І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11. 42. Смеречинський С. Нариси з української синтаксису у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Х., 1932 / Сергій Смеречинський ; Фотопередрук з післясловом О. Горбача. – Мюнхен : Український вільний університет, 1990. – 263 с. – (Українські граматики, вип. 8). – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/1624-z4mehinskiy-s-narisi-z-ukrayinskoyi-sintaksi/>. 43. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Г. Д. Басова, А. В. Качура, А. В. Кихно и др. Отв. ред. Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 2003. – 534 с. (Проект «Наук. книга»). – Режим доступу: <http://depositfiles.com/ru/files/90zinf3rn> 44. Сулима М. Українська фраза : коротенькі начерки : Посібник та підручник для профшкіл і педвузів, держкурсів українознавства і роб. бібліотек учителя установ Соцвху / М. Сулима ; Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. – Х. : Рух, [1928]. – 97 с. – (Бібліотека українознавства). – Режим доступу : <http://r2u.org.ua/node/186>. 45. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с. 46. Сятковский С. И. Неопределенно-личные предложения в русском и польском языках : Автореф. дисс .... канд. филол. наук / С. И. Сятковский. – М. : изд-во МГУ, 1966. – 28 с. 47. Тихомирова Т. С. Курс польского языка : Учеб. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.» / Т. С. Тихомирова. – М. : Высш. шк., 1988. – 279 с. 48. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля : в 4-х т. – Третье, исправленное и значительно дополненное, издание подъ ред.

проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. – Спб. ; М. : Товарищество М. О. Вольфъ, 1903–1909. – 4 т.

49. Толстой А. К. Собрание сочинений : в 4-х т. / А. К. Толстой. – М. : Правда, 1969. – (Библиотека «Огонек». Библиотека отечественной классики).

50. Харченко С. Проблема дієслівного зв'язкового компонента бути у структурі речення з предикативом на -но, -то / Світлана Харченко // Українська мова, 2011. – № 2. – С. 44–56.

51. Харченко С. Речення з предикативними формами на -но, -то з погляду синтаксичної норми: ретроспективний аналіз дискусійних питань / Світлана Харченко // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану проф. Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя. Вип. 8 / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2009. – С. 267–275.

52. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов ; Под ред., с предисл. и коммент. Е. С. Истриной ; Вступ. ст. Е. В. Клобукова. – Изд. 5-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2011. – 624 с. («Лингвистическое наследие XX века»).

53. Шевельов (Шерех) Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. – 404 с. – Режим доступу: http://movahistory.org.ua/wiki/Шевельов_Ю._Праці_наявні_в_інтернеті

54. Шевельов Ю. Історичні перипетії однієї синтаксичної конструкції у східнослов'янських мовах (безособові речення на -но/ -то із знахідним відмінком додатка) // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. Кн. 1 Мовознавство / Юрій Шевельов ; Упоряд. Лариса Масенко. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 432–452.

55. Шевельов Ю. Українські синтаксичні конструкції типу збудовано місто – збудоване місто / Ю. Шевельов // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skladowska.* – Lublin-Polonia, 1996–1997. – Vol. XIV–XV. – С. 115–119.

56. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.